

Вікторія Давидова

ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

V. Davidova. Black Sea Region: problems and perspectives of regional integration. Problems and perspectives of regional integration of the states of the Black Sea region are examined in the article. The author examines the complex of preconditions and key factors of this process, which makes geographical, historical, natural resourcal community of the region, and also the presence of general requirements in providing of international security, political stability of the region, the decision of ecological and social problems.

На сучасному етапі розвитку системи міжнародних відносин у світі відбуваються кардинальні зміни. Виразнішими стають дві головні тенденції, які перебувають у складній взаємодії: з одного боку, наголошується прискорений процес глобалізації, з іншого — зростання регіональної і субрегіональної інтеграції. Сьогодні фактично всі країни світу тією чи іншою мірою є членами або беруть участь у діяльності хоч би одного міжнародного регіону, але частіше декількох регіональних або субрегіональних систем. У цих умовах регіональна політика держав здійснюється на трьох рівнях: локальному, глобальному і субрегіональному. Локальний рівень представляє регіональну політику

держави, на глобальному відбувається взаємодія держав у рамках міжнародної системи в цілому, на субрегіональному будуються взаємини держав у межах великих регіонів¹.

Така увага до регіонального чинника в міжнародному середовищі з боку держав зумовлена, як нам здається, кількома моментами. По-перше, в процесі глобалізації позначилися регіональні центри впливу, що претендують на владу; по-друге, регіональна інтеграція, діючи через державу, залишає за нею право ухвалення рішення; по-третє, регіон є «зручним майданчиком для міждержавних інтеграційних експериментів», що особливо важливо в процесі глобалізації. У зв'язку з цим за останні роки з'явилася велика кількість зовнішньополітичних проектів щодо побудови регіонів, що ставить перед дослідниками питання про перспективи залучення до цього процесу різних держав.

Особливе значення це має для країн Чорноморського регіону, оскільки сьогодні цей регіон уже не сприймається більш як європейська периферія, а розглядається з погляду ширшої геополітичної перспективи, в якій він є частиною осі — Каспій — Чорне море — Європа. Поява в зоні Чорного моря суверенних держав з-серед колишніх радянських республік, унікальність географічного положення, наявність і транспортування енергоносіїв зумовили підвищений інтерес до регіону з боку багатьох держав світу, що виразилося в збільшенні кількості міжнародних акторів, які пропонують свої моделі регіональної співпраці. На цьому фоні розгортається боротьба за лідерство як серед позарегіональних, так і регіональних гравців, які, прагнучи відстоювати свої інтереси, неминуче вступають в суперечність один з одним. Сприйняття регіону через призму вирішення або глобальних проблем (енергетична безпека, демократизація, економічна експансія), або досягнення своєї мети в інших регіонах (на Близькому Сході і так далі) залишає осторонь головне — внутрішні джерела його розвитку.

Актуальність дослідження визначається тим, що Україна є однією з країн — членів регіону. Тому дослідження має як теоретичний, так і практичний інтерес для України, і відносно активізації її участі в торговельно-економічній співпраці в Чорноморському регіоні, і у виявленні можливих викликів і погроз безпеці країни в цьому регіоні.

Значний інтерес для аналізу специфіки міжнародної інтеграції держав Чорноморського регіону становили роботи зарубіжних дослідників: В. Гусейнова, С. Челака, Р. Асмуса, Ф. Тассинарі, Ю. Кіфу, П. Дімітрова, А. Язикової, М. Ковальського, О. Воркунової.

Серед сучасних вітчизняних авторів, які досліджують цю проблематику, слід назвати В. Дергачова, А. Висоцького, Б. Парахонсько-го, О. Бодрук, В. Дубовик, В. Глебова, Т. Стародуб, М. Воротнюк і ін.

У роботах цих авторів розглядаються політичні, економічні, військово-стратегічні аспекти процесів регіональної інтеграції держав цього регіону.

Відзначаючи високий науковий рівень публікацій з зазначеної теми, не можна не звернути увагу на відсутність комплексного розгляду кола накреслених питань. Виходячи з цього, метою статті є виявлення спільних проблем і перспектив регіональної співпраці в Чорноморському регіоні.

У сучасній науковій літературі є безліч трактувань терміна «регіон», контексти використання якого достатньо різноманітні. У географії під регіоном розуміють певну частину території, відносно однорідну за тими або іншими географічними параметрами, в політології — за політологічними, в економіці — за економічними і так далі. Так, наприклад, Велика Радянська Енциклопедія визначає регіон як «велику індивідуальну територіальну одиницю (наприклад, природну, економічну, політичну та ін.), регіональний — що належить до якої-небудь певної території (району, області, країни, групи країн)»². У визначенні привертає увагу той факт, що регіоном можуть називати території, що виділяються всередині держави, і частини сусідніх держав, які прилягають одна до одної, або сукупність державних утворень. Однак це завжди територіальні утворення, що володіють необхідним набором якихось цілісноутворювальних характеристик. Стосовно нашої проблематики, нас цікавлять такі трактування, в яких є, як пише російський дослідник І. Баригін, певний «ступінь міжнародності».

Одним з перших у науці продемонстрував такий підхід вітчизняний учений А. Висоцький. Зокрема, він показав, що для визначення регіону «в його узагальнувальному родовому значенні достатньо наявності двох ознак: наявності відокремленої спільності міжнародних відносин і обмеженості цієї спільності рамками певного географічного регіону»³.

Близька до цієї дослідницької традиції точка зору І. Баригіна, який, диференціюючи категорію «міжнародний регіон», пропонує розуміти під ним «певну територію, обмежену просторово-часовими рамками існування проблемних вузлів» міжнародних рівнів⁴.

Близький підхід демонструє і російський учений А. Карімова, яка досліджує проблеми політичного проектування міжнародного середовища. Вона визначає регіон як «концептуальний простір», межі якого складаються під впливом чинника міжнародності, як «форму локалізації і способи контролю вузлової проблеми, характерної для соціального простору в зоні її впливу»⁵.

Первинне поняття «Міжнародний регіон» асоціювалося зі своєрідним типом міжнародної організації, в якій визначальним чинником було географічне положення, що вказувало на значущість територіального відокремлення подібних систем⁶. У наші дні в це поняття входять і інші чинники: економічне співробітництво, оборонна взаємодія, схожість культур, політична орієнтація, релігійна складова тощо. Для того, щоб сукупність держав, що є якоюсь спільністю, стала регіоном, з погляду міжнародних відносин, вважає російський дослідник Н. Межевіч, необхідна наявність усіх або хоч би частини таких ознак: 1) спільність історичних доль; 2) наявність властивих тільки цій групі особливостей матеріальної і духовної культури; 3) географічна єдність території; 4) схожий тип економіки; 5) спільна робота в регіональних міжнародних організаціях⁷.

Такі ознаки є необхідними передумовами для успішної регіональної інтеграції держав. Наявність таких передумов на території Чорноморського простору очевидна.

З географічної точки зору до цього регіону входять шість прибережних держав: Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина, Україна. Коли до названих країн додають такі держави, як Вірменія, Азербайджан і Молдова, говорять про Великий Чорноморський регіон. Сама назва «Великий Чорноморський регіон» для позначення регіону Європи, що об'єднує країни, зацікавлені в розвитку співпраці у сфері економіки і безпеці, зв'язані спільністю історичних і культурних традицій, з'явилася порівняно недавно. Ряд дослідників до цих пір ставить під сумнів існування Великого Чорноморського регіону, вважаючи область Чорного моря «інтелектуально сконструйованим регіоном»⁸. В середині 1990-х років Зб.Бжезінський у своїй книзі «Велика шахівниця» позначив регіон «Євразійські Балкани», включивши в нього, разом з Балканами, Кавказ, Середню і частини Південної Азії, а також райони Перської затоки і Близького Сходу, оскільки, на його думку, ці території є силовим вакуумом⁹. Відкриття великих запасів нафти і газу на шельфах Каспійського моря, прокладка трубопроводів для їх доставки на світовий ринок, наявність транспортних коридорів, що дозволяють з'єднати Європу з Азією, в тому числі повітряних «мостів» над Чорним морем, привело останніми роками до появи «зв'язки» — Чорноморсько-Каспійський регіон.

Починаючи з античних часів, долі народів, що населяли територію берегів Чорного моря, на яких Римська, Візантійська, Оттоманська імперії залишили свій слід, були переплетені найтіснішим чином. У дев'ятнадцятому сторіччі основна територія ряду сучасних держав регіону ввійшла до складу Російської імперії. Серйозні передумови

сформувалися в радянський період, коли була єдиною не тільки система соціально-економічних, культурних і інших зв'язків, що склалися, але і транспортна, енергетична, військова інфраструктура, системи товарообміну і розподілу праці. Це створило інфраструктурну основу інтеграції нинішніх незалежних держав. Крім того, Болгарія і Румунія були частиною соціалістичного табору і зоною радянського впливу. Винятком була Туреччина, що спиралася на підтримку США і була членом НАТО.

З розпадом СРСР перестала існувати і соціалістична економічна система, побудована на положеннях і принципах марксистсько-ленінської економічної думки. Нові незалежні держави «повернули» у бік ринкової соціально орієнтованої, багатуукладної економіки. Проте, незважаючи на різні стартові позиції, а відповідно, і завдання, що стояли перед колишніми союзними республіками, на сучасному етапі перехідного періоду, коли з'явилася вже інша інституційна структура економіки, змінилися її галузеві напрями та економічні відносини, нова, стабільно і стійко працююча економіка ще не склалася. Основними загальними проблемами всіх посткомуністичних країн регіону залишаються бідність населення і деформована економіка. У такій ситуації спроби входження в світову економічну систему самостійно цими державами мають неоднозначний результат. У такому разі сумісний рух країн регіону був би успішнішим.

При цьому потрібно враховувати той факт, що останніми роками Чорноморський регіон почав займати важливе місце в політиці не тільки традиційних гравців, але і таких міжнародних акторів, як США, НАТО і Євросоюз. Посиленню інтересу сприяли чотири важливі події: «революція троянд» у Грузії і «помаранчева революція» в Україні, початок переговорів про попередній вступ Туреччини до Євросоюзу в 2005 році, вступ до Євросоюзу Болгарії і Румунії в 2007, збільшена увага до транспортування Каспійської нафти і природного газу. США і НАТО сприймають регіон як альтернативне джерело енергосировинних ресурсів, як базу просування на Близький Схід, як буферну зону, що ослаблює витікаючі погрози з Півдня. Євросоюз здійснює свою політику в районі Чорного моря трьома напрямками: процес розширення ЄС, «Політика європейського добросусідства», яка охоплює Україну, Молдову і три південно-кавказькі країни, а також відносини з Росією, які розцінюються як «стратегічне партнерство»¹⁰. Просуваючи регіональні ініціативи на своїй периферії, ЄС, як правило, пропонує дві моделі співпраці. Перша застосовувалася для країн Середземного моря і Південно-Східної Європи, де ніяких регіональних механізмів раніше не існувало. В цьому випадку ЄС узяв на себе велику

частину стратегічної і управлінської роботи. Друга застосовувалася для країн Балтійського моря, де існувала стійка практика регіональної кооперації на рівні громадських організацій, бізнесу, на міждержавному рівні. У першому випадку країни перетворилися на пасивних партнерів, а подібна централізація взагалі почала заважати регіональному процесу. У другому — наявність регіональних структур зробила регіон не просто форумом, а партнером, у якого є свої погляди і цілі. Таким чином, перед країнами Чорноморського регіону стоїть завдання: яку модель співпраці з Євросоюзом прийняти.

Найважливішою передумовою партнерства є енергетична складова. Сьогодні Чорне море розглядається як природне продовження енергетичного коридору від Каспію, де зосереджені великі запаси нафти і газу, до Європи. Транспортування нафти і газу здійснюється нині і розширюватиметься надалі через Чорноморський регіон. Згідно з прогнозами Європейського Союзу, що імпортує сьогодні 50% споживаної енергії, до 2020 року цей імпорт перевищить 75%. І збільшення постачань енергоресурсів відбуватиметься за рахунок Чорного моря. Зростання об'ємів транспортування і поява нових енергетичних маршрутів вимагатиме від держав регіону інтеграції і координації всіх програм для гарантування безпеки і стабільності в басейні Чорного моря. На думку виконавчого директора Міжнародного центру чорноморських досліджень С. Челака, Чорноморський регіон — це ідеальне місце, де Росія, Азербайджан і інші виробники можуть випробувати новий тип енергетичної співпраці з країнами, які в більшості своїй відіграють роль транзитних держав і споживачів¹¹.

Тісної співпраці вимагатиме і наявність загальних проблем і погроз у регіоні. Сьогодні в регіоні існують проблеми, які загрожують безпеці не тільки державам регіону, але і Європи загалом: від нелегальної міграції до екологічної деградації, від безпеки енергопостачання до наркотрафіку і торгівлі зброєю і «заморожених конфліктів». Побуває думка, що «найістотніші зіткнення XXI ст. через ідентичність, безпеку, демократичні цінності, нафту і міграцію» вестимуться в Чорноморському регіоні¹². Одним з головних завдань регіону залишається досягнення політичної стабільності. Це пов'язано з розв'язанням проблеми невизнаних держав: Абхазії, Південної Осетії, Придністровської, Молдавської республіки, Нагірного Карабаху. Як наслідок, формування стійкої і націленої на перспективу системи пріоритетів, інтересів і цілей, що визначаються потребою у виробленні способів і механізмів співпраці, стає сьогодні головною підставою регіональної інтеграції.

У цьому помітна роль належить створеній п'ятнадцять років тому Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС).

Це міжнародна організація економічного співробітництва, яка має диверсифіковану структуру, робочі групи, комітети з відповідними установами та органами, такими як Парламентська асамблея, Ділова рада, Чорноморський банк торгівлі і розвитку, Центр чорноморських досліджень. Країни-учасниці ОЧЕС — Азербайджан, Албанія, Вірменія, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Сербія, Туреччина і Україна. Спостерігачі при ОЧЕС — Австрія, Білорусь, Німеччина, Єгипет, Ізраїль, Італія, Польща, Словаччина, США, Туніс, Франція, Хорватія, Чехія, а також Конференція з Європейської енергетичної хартії, Комісія із захисту Чорного моря від забруднення і Міжнародний чорноморський клуб. Метою дванадцяти членів Чорноморської регіональної групи було проголошено: досягнення тривалого миру, стабільності і процвітання в процесі економічного співробітництва завдяки міжурядовим зв'язкам і взаємодії з міжнародними і регіональними системами. Інший напрям взаємодії — співпраця держав у питаннях безпеки і стабільності в регіоні. Ухвалена в 2004 році на спеціальному засіданні Ради міністрів закордонних справ ОЧЕС резолюція «Про внесок ОЧЕС у гарантування безпеки і стабільності в регіоні» дістала схвалення у всіх причорноморських країнах. Всупереч наявним труднощам, ОЧЕС вдалося немало зробити для просування свого зовнішнього іміджу і зміцнення міжнародних зв'язків. Організація встановила і підтримує відносини з Генеральною Асамблеєю ООН, налагоджує взаємодію з Євросоюзом, орієнтовану на сумісне вироблення і реалізацію політики «чорноморського вимірювання». Не випадково за наслідками дослідження 2007 року «Регіоналізм, субрегіоналізм і безпека в Чорноморському регіоні», проведеного в рамках сумісної чорноморсько-каспійської дослідницької програми IREX, саме ОЧЕС вважається найважливішою організацією, що гарантує безпеку Чорноморського регіону, оскільки вона має великий економічний потенціал і геополітичну важливість, а також надає необхідні зв'язки між розширеним ЄС, Східною Європою, Каспійським регіоном і Східним Середземномор'ям. Другою за аналогічною важливістю визнається БЛЕКСИФОР — багатонаціональна військово-морська група оперативної взаємодії, що є єдиним у світі постійним з'єднанням кораблів, що діє, сформованим за територіальною ознакою. У з'єднанні беруть участь по одному бойовому кораблю від кожної країни. Основні завдання групи — боротьба з тероризмом, пошук і порятунок тих, хто зазнав лиха, гуманітарні і протимінні операції, дії із захисту навколишнього середовища. Саме ці дві інтеграційні структури, як вважають респонденти, найбільш ефективні.

Узявши предметом вивчення думку еліт Румунії, Болгарії й України, згадане дослідження оцінювало позитивні і негативні моменти регіональної і субрегіональної співпраці, а також основні чинники, що сприяють і заважають йому. В процесі опитування з'ясувалося, що респонденти у всіх трьох країнах віддають пріоритет економічному аспекту співпраці. На друге місце в Болгарії ставлять політично орієнтовану співпрацю, підкреслюючи активізацію політичного діалогу нової політичної еліти в країнах регіону, а в Румунії і Україні — питання безпеки.

Основними чинниками, що сприяють регіональній співпраці, на думку опитаних, вважаються: транзитний потенціал енергоресурсів, загальні економічні інтереси в різних сферах, загальні інтереси у сфері безпеки і екології. Основними чинниками, що перешкоджають, — економічна відсталість, відмінності в політичній і стратегічній орієнтації держав регіону¹³. Виходячи з результатів дослідження, слід констатувати, що саме економічні проекти і досягнення регіональної безпеки і стабільності визнаються респондентами головними пріоритетами і стимулами для розвитку регіональної співпраці.

Підводячи підсумок сказаному, сформулюємо такі висновки:

1. Енергетична цінність, унікальні транзитні і комунікаційні можливості регіону, його геостратегічна значущість, перш за все з існуючими планами «демократизації» Близького Сходу, говорять про те, що в найближчі десятиліття інтерес до Чорноморського регіону тільки зростатиме.

2. Геополітичну ситуацію в Чорноморському регіоні можна охарактеризувати як «порубіжжя», відмінною рисою якого є нестабільність, породжена конкурентною боротьбою, що розгортається за лідерство. Останніми роками до традиційних акторів ввійшли позарегіональні гравці: США, НАТО, Євросоюз, Китай, Іран і ін. При цьому зовнішні актори намагаються запровадити в регіоні свої політичні та економічні моделі розвитку. Створення цілісної, прорахованої на тривалу перспективу політики співпраці між державами регіону, коли доводиться конкурувати за вплив з багатьма позарегіональними державами та іншими центрами сили, що діють тут дедалі активніше і мають в регіоні чіткі цілі, стає пріоритетним завданням.

3. Комплекс передумов і ключових чинників регіональної інтеграції становлять географічна, історична, природно-ресурсна спільність регіону, а також наявність загальних потреб у гарантуванні міжнародної безпеки, політичній стабільності регіону, розв'язанні екологічних і соціальних проблем.

4. У рамках діяльності таких організацій, як ОЧЕС, БЛЕКСИФОР, необхідно ітенсифікувати внутрішньорегіональні відносини, що

виділяють регіон як деяку цілісність, а то регіон може перетворитися на аморфний, слабкий простір.

5. Необхідно цілеспрямовано формувати позитивний імідж регіону, так відображати його риси, щоб вони відповідали вигідним для нього позитивним соціальним очікуванням власного населення, зацікавлених груп і союзників з інших регіонів.

¹ Горенкин В.А. Идеи национализма и регионализма в свете национальных интересов // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. — 2007. — Том 20 (59). — № 1. — С. 131–136.

² Большая Советская Энциклопедия: в 30-ти томах под. ред. А.М. Прохорова. — М: Советская Энциклопедия, 1975. — Том. 21. — С. 560.

³ Висоцький А.Ф. Регіоналізм в міжнародно-правовому регулюванні морської діяльності держав: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. — К., 1986. — С. 18.

⁴ Барыгин И.Н. Международное регионоведение: Учебник для вузов. — Спб.: Питер, 2009. — С. 75.

⁵ Каримова А.Б. Региональное пространство в политической организации мира: автореф. дис. ... докт. полит. наук. — М., 2006. — С. 27.

⁶ Мурадян А.А. Регионализм как проблема политологии // Вестник Московского университета. — 1995. — № 3. — С. 83–89.

⁷ Межевич М.М. Национальные проблемы «Балтийский регион»: попытка идентификации // http://www.rchgi.spb.ru/spb/conference_1/mezhevich.htm

⁸ Dimitrov Plamen. Bulgarian Geopolitical Society. Wider Black Sea and the ew Frontiers of European Geopolitical Space // www.aiprg/net/UserFiles/File/black_sea_conf_papers/Plamen_Dimitrov_paper.pdf

⁹ Бжезинский Збигнев. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Пер. с англ. О. Уральская. — Москва: Медународные отношения, 2003. — С. 149.

¹⁰ Тассинарі Фабріціо. Синергія чорноморської регіональної кооперації // www.harvard-bssp.org/bssp_rus/publications/225

¹¹ Средземноморье — Черноморье — Каспий: между Большой Европой и Большим Ближним Востоком / Гусейнов В.А., Делягин М.Г., Языкова А.А. и др. — М: Издательский дом «Граница», 2006. — С. 41.

¹² Воротнюк М.О. Конфлікти в Чорноморському регіоні: деякі аспекти теоретичного аналізу // <http://www.jamestown.org/images/doc/KonstRon.doc>; Mial H., Ramsbotham O., Woodhouse T. Contemporary Conflict Resolution: the Prevention...

¹³ www.harvard-bssp.org/bssp_rus/publications/225.